

Erik Arups syn på Danmarks forsvar

AF

THYGE SVENSTRUP

Erik Arup betragtede med egne ord sig selv som »gammletradikal«,¹ og antimilitarismen hørte som bekendt til Viggo Hørups og Det radikale Venstres mærkesager. Den foreliggende artikel analyserer først Arups syn på Danmarks forsvar i hans trykte produktion, for så vidt angår Danmarkshistorien (1925-32) og bogen om Viggo Hørup (1941). Det sker primært på baggrund af dagbladsanmeldelser og brevstof i Arups arkiv² samt anmeldelserne i de videnskabelige tidsskrifter. Dernæst belyses problemet i to for emnet centrale arbejder, som Arup imidlertid ikke lod trykke. Dels et foredrag på Göteborgs Universitet februar 1933 om den danske regerings forhandlinger og beslutninger ved 1. verdenskrigs udbrud august 1914, dels et hidtil ukendt dagbladsindlæg fra april 1939 med titlen *Danmarks forsvar*, der indeholder Arups syn på Danmarks stilling ved 2. verdenskrigs udbrud.

I artiklens sidste afsnit, National eksistens og »Tyskerkurs«, fremhæves, at Arups yderligtgående antimilitarisme udsprang af hans syn på det sønderjyske spørgsmål og det dansk-tyske forhold. Hans holdning synes at have gjort ham blind for de farer, nazismen repræsenterede. Holdningen var også en medvirkende faktor i hans konfliktfyldte forhold til andre radikale historikere, herunder rigsarkivar Axel Linvald; mens den omvendt fik ham til at stå Erik Scavenius nær.

Konservativ dagbladskritik af Danmarkshistorien (1925-32)

Udgivelsen af Danmarkshistorien fremkaldte en skarp og omfattende dagbladskritik. Størst modvilje hos konservative anmeldere vakte ikke uforståeligt værkets syn på forsvar og militær.³ Ved at spore det danske

¹ Jfr. senere i artiklen Arups dagbladsindlæg *Danmarks forsvar*, s. 314-316.

² NKS 2874 folio, Det kongelige Bibliotek.

³ For en mere udførlig omtale af dagbladskritikkens vurdering af Arups syn på forsvarsspørgsmålet se min artikel: *Modtagelsen af Erik Arups Danmarkshistorie*, *Fund og Forskning* bd. 34. Kbh. 1995, s. 209-38.

folks formodede fredelige sindelag så langt tilbage som til bronzealderen stillede Arup sig selv for hug: Endda bliver »vidnesbyrdene om vold saa faa, at vaabenkamp maa være forekommet ret sjældent, i alt fald indtil jernet kom til Danmark«, konkluderer han efter en gennemgang af fundene fra perioden.⁴

»En dristig Hypotese« mente Harald Nielsen, hans argeste modstander af 1. bind: »Thi hvorfor er det Hr. Arup saa magtpaaliggende at overbevise os om Stenalderens og Bronzealderens Fredsvenlighed? Er det blot hans Hensigt at sige, hvad næppe nogen har villet betvivle, at de fredelige Dage og de fredelige Mennesker altid – selv i de uroligste Tider – maa have været i Overtal, da Tilværelsen ellers vilde have været uudholdelig og Fortsættelsen umulig? Men hvorfor saa denne Antydning af, at Jernets Indførelse bevirkede en Forandring til det værre? Skal man maaske underforstaa, at det var den nemmere Adgang til Vaaben, der forvandlede Bronzealderens fredelige Borgere til krigsgale Vikinger, eller var det maaske ligefrem Datidens Vaabenfabrikanter, der satte det i dem. Ingen Krupp – ingen Militarisme i Tyskland; intet Jern – ingen braadne Pander i Norden?«⁵

Harald Niensens polemiske reaktion giver et godt indtryk af den tidsånd – mellemkrigstidens debat om nedrustning – Arups Danmarks-historie var en del af og blev læst og vurderet på baggrund af. Oberst Rolf Kall⁶ indvendte i sin anmeldelse, at selv om man var fredsven, hvad alle fornuftige mennesker var, undrede man sig over, at en historiker dømte fortiden ud fra »Nutidens Forsvarsnihilisme« og snærtede hærmænd og hærvesen, hvor lejlighed bød sig, selv om et lands fredelige virke ikke var uafhængig af hærmagt.⁷ Henning Kehler fandt, at kong Niels (1104-34) i Arups fremstilling var »en Forløber for Laust Rasmussen og P. Munch« og i »helt moderne Forstand Afrustningsmand«. Hans politik var en illustration til valgsproget: »Hvad skal det Nytte!«⁸

Særlig vrede vakte Arups syn på forholdet mellem dansk og tysk. Kall mente, at ikke få steder i hans bog klingede en tone, som kunne vække tvivl om, hvorvidt Arup var født »denne eller hinsides Ejderen«. Hvis Arup ikke havde været kildekritiker om en hals, kunne man være fristet til at anse ham for »tysksindet Lakajsjæl«.⁹

⁴ Danmarks Historie I. Kbh. 1925, s. 35 (i det flg.: DH I, respektivt DH II for 2. bind 1932).

⁵ Nationaltidendes kronik 15/2 1926.

⁶ Rolf Kall (1864-1945), lærer i krigskunst ved Hærens Officeresskole 1896-1926. Udgav Landkrigskunst i Omrids (1906) og Krig I-III (1921-24).

⁷ Nationaltidendes kronik 5/2 1926.

⁸ Kristeligt Dagblads kronik 25/11 1925.

⁹ Nationaltidende 5/2 1926.

Harald Nielsens anmeldelse strakte sig over fem store kronikker.¹⁰ I den sidste stemplede han Arups Danmarkshistorie som et produkt præget af en »uvilkaarlig Sympati mellem Fornuften og Forræderiet«, en tør, fattig, rodløs fornødt »frigjort ... navnlig for de Følelser og Fordomme, der har deres Rod i Forkærlighed for sit eget Land«.¹¹

Samtlige konservative kritikere opponerede også imod Arups skildring af Absalon og vendertogene. Kall vendte sig mod, at hovedgrunden til dem skulle ses i Valdemar den Stores ønske om at samle folket om sig som enekonge¹² og »banke« følelsen af værnepligt ind i det, og at kongen og Absalon tilmed skulle have ment »at højne dets moral derved«.¹³ Venderne havde været en større fare, end Arup anede. Ellers var det ikke lykkedes at få ledingsflåden ud år efter år og værnepligten indført. Det havde heller ikke været tilstrækkeligt at bygge støttepunkter til forsvar for kysterne, som man senere gjorde i 1170'erne. Borge gav kun deres nærmeste omegn og farvande yderligere sikkerhed, men kunne ikke i sig selv hindre sørøverangreb.¹⁴

Harald Nielsen anførte, at det havde været Arup magtpåliggende at fremstille vendertogene i deres sande lys for derved at reducere Absalon. I grunden var de kun overfald på en fredelig bondebefolkning, der da heller aldrig fandt begejstret tilslutning hos de danske bønder. Hvis Arup havde tænkt sig om, ville han imidlertid have forstået, at »Begejstringen« stod i ligefremt forhold til, hvor stor udsigt den pågældende landsdel havde til selv at få besøg af de fredelige vender. Når Arup beskrev Absalons udenrigspolitik i 1180'erne og Valdemarernes nordtyske stormagtspolitik i lyset af »Dumhederne fra 1848-64« overså han helt, om Danmark overhovedet ville have eksisteret eller eksisteret i samme omfang som nu, hvis landets grænser ikke var blevet værnet og folket fyldt af tro på sig selv og sin fremtid og af »Villie« til fremgang.¹⁵

Henning Kehler satte Arups modvilje mod Absalon i forbindelse med de radikales holdning til Tyskland og Nordslesvig under 1. verdenskrig. Absalon ville ikke have været i tvivl om, »hvilket Udfald af Krigen, der

¹⁰ Nationaltidendes kronik 12/2, 13/2, 15/2, 17/2 og 18/2 1926. Genoptrykt i Dagens Nyheder 13/2, 14/2, 16/2, 18/2 og 19/2 1926. Også udgivet samme år som særtryk af Nationalfondens for Konservatismens i Danmark under titlen Radikal Videnskabelighed. Endvidere medtaget i Harald Nielsens bog *Selvforvar og Landeværn*. Kbh. 1927.

¹¹ Nationaltidende 18/2 1926.

¹² Aksel E. Christensens vurdering ligger derimod i forlængelse af Arups: Vendertogene skulle som rigsforetagende dæmme op for den voksende partikularisme mellem landsdelene, jfr. Gyldendals *Danmarks Historie I*. Kbh. 1977, s. 334.

¹³ Jfr. DH I, s. 238 og 243.

¹⁴ Nationaltidende 5/2 1926.

¹⁵ Nationaltidende 17/2 1926.

tjente Danmarks sandt forstaaede Interesse: det danske Folkelivs fortsatte Bestaaen paa Historiens danske Land indenfor een national Rigsgrænse«. ¹⁶

I sin berygtede anmeldelse af 2. bind skrev Kehler, at det også var let nok at fordømme »Valdemar Atterdag og andre danske Kongers offensive Krigspolitik«. Det var imidlertid mindre let, og Arup anede ikke engang problemet, at se: »hvilken Fortyskning, Danmark vilde være blevet udsat for ... hvis Niels Ebbesen ikke havde dræbt Grev Gert (der hos Arup er blevet en næsten lige saa stor Statsmand og god dansk Patriot som Erik Scavenius), og hvis Valdemar Atterdag ikke havde ført Krige«. ¹⁷

De videnskabelige anmeldelser

Kr. Erslev udtalte sig i sin anmeldelse af Danmarkshistorien i *Politiken* meget positivt om Arups afhandling *Leding og ledingskat i det 13. aarhundrede* (1914). Heri havde Arup fremsat synspunkter, der afveg fra Erslevs egen opfattelse af spørgsmålet. ¹⁸

Men mange roser høstede Arup forståeligt nok ikke hos de videnskabelige kritikere for sin skildring af militære forhold. Museumsmanden Poul Nørlund takkede for, at krigshistorien i Arups Danmarkshistorie var blevet klemt tilbage til den plads, der svarede til dens betydning, »eller ialtfald til dens værdi for os«. Han kunne imidlertid ikke følge ham langt, når Arup ville vise, hvor fredeligt sindede danskerne egentlig altid havde været. Efter Nørlunds mening virkede det »helt

¹⁶ Kristeligt Dagblad 25/11 1925.

¹⁷ Berlingske Tidendes kronik 4/10 1932.

¹⁸ Politikens kronik 15/9 1925. Med henblik på Arups opfattelse af kansleren som den egentlige politiske magthaver efter 1250 skrev Erslev: »Heldigvis er hans Konstruktioner oftest bedre underbygget, og paa et enkelt Omraade har han selv haft Lejlighed til i alle Enkeltheder at fremlægge, hvor grundigt han gaar til Værks. Jeg tænker paa hans store Afhandling i Historisk Tidsskrift om Ledingsordning og Ledingsafløsning i det 13. Aarhundrede, og da han her ofte angriber Sætninger, som jeg har udtalt eller dog sluttet mig til, er der for mig særlig Grund til at sige, at han har overbevist mig.« – Arup holdt foredrag om ledingsvæsenet november 1913 i Historisk Samfund og Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Forinden sendte han en afskrift af foredragsmanuskriptet, på nær et enkelt kapitel (4), til Erslev, jfr. brev fra Arup til Erslev 15/11 1913 (NKS 4604 folio). Dennes bord lå fuld af sager, der måtte og skulle ekspederes, så han måtte indskrænke sig til nogle »flygtige Bemærkninger«, brev af 16/11 1913: »Foreløbig vil jeg da kun sige, at Undersøgelsen sikkert vidner om overordentlig Skarpsindighed og har bragt fine Resultater. Prøvelse af Begrebet Landeværn, Paavisningen af at Tredingshavn etc. kun gælder Afgiften, synes mig meget overbevisende og har fjernet Vanskeligheder, som jeg nok har set men ikke kunnet klare. Videreudviklingen som De følger den ved Jakob Erlandsøn, m.m., er yderst interessant; her har jeg dog nogen Tvivl. Om Indledningen kan jeg ikke dømme, før jeg ser eller hører Kap. 4: overfor det foreliggende synes den mig lidt langt ude hentet«.

spøgefuldt«, når Arup fra de få spor af vold på de fremdragne skeletdele ville bevise, at våbenkamp var forekommet ret sjældent. Bronzealderens sværd var stikvåben, ikke beregnet til at kløve pandebrasker med.¹⁹ Efter Nørlunds mening var det bevis, Arup ud fra sin nytolkning af runestenene ville føre for den fredelige bondes overvægt i vikingetiden, heller ikke heldigere.²⁰ Endelig betvivlede Nørlund også stærkt, at det havde været tilstrækkeligt alene at bygge tårne til forsvar mod venderne.²¹

Harald Nielsen kendte Nørlunds anmeldelse, da han gik til angreb på Arup, andre synspunkter havde han overtaget fra Knud Fabricius. Denne fandt i sin anmeldelse, at Arup ud fra sit radikale livssyn og sin modvilje mod nationalismen havde ladet »mange og vigtige sider« af historien ligge i sin fremstilling, således »væsentlige dele af den udenrigspolitiske og militære historie«.²²

I sin lange og indgående anmeldelse af I. bind erklærede retshistorikeren Poul Johs. Jørgensen sig i hovedsagen enig med Arup i hans syn på ledingsvæsenets udvikling i det 13. århundrede. Han så derimod forskelligt på mange punkter i spørgsmålet om ledingens opståen og historie før år 1200. Arup mente, at grundlaget for den danske søleding blev skabt i det 11. århundrede, i vikingetidens slutning, som en selvgroet, *frivillig* organisation mellem en lokal høvding og hans huskarle på den ene side og de stedlige bønder på den anden.²³

Ledingspligten var gennem lange tider efter Arups opfattelse begrænset til alene at gælde bestemte, fremtrædende bondeslægter, de såkaldte havnebønder.²⁴ Poul Johs. Jørgensen understregede, at Arup herved bragte sig i modsætning til den almindelige europæiske udvikling. Det sædvanlige var, at man med »almindelig Militærpligt som Udgangspunkt« efterhånden nåede frem til en ordening, der i det væsentlige begrænsede pligten til kun at gælde for den af samme grund skattefri, jordbesiddende herremandsklasse.²⁵

¹⁹ Tilskueren febr. 1926, s. 123. Jfr. også Knud Fabricius: Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen, Ny serie I, 1925, s. 581.

²⁰ Nørlund 1926, s. 123f. I Politikens kronik 23/1 1926 gik Lis Jacobsen i forlængelse heraf skarpt i rette med Arups fortolkning af runestenenes indskrifter. Arups svar [Lille Svar til lærd Frue] sammesteds 26/1. LJs duplik smst. 27/1. I en kronik i Politiken 11/5 1926 støttede Finnur Jónsson Arup; imødegået af LJ smst. 17/5. Afsluttende bemærkning fra Finnur Jónsson 20/5.

²¹ Nørlund 1926, s. 125.

²² Fabricius 1925, s. 574.

²³ Jfr. DH I, s. 138-40.

²⁴ Jfr. Poul Johs. Jørgensens gengivelse af Arups teori om ledingsordningens opståen: HT 9. rk. IV, 1926, s. 339.

²⁵ Jørgensen 1926, s. 342.

Arup anerkendte ikke for den ældste tids vedkommende nogen krigstjenestepligt for den fri befolkning i almindelighed, heller ikke med hensyn til landeforsvaret. I modsætning til Poul Johs. Jørgensen, der mente, at man måtte have haft en tvungen militærordning, simpelt hen fordi man ikke havde kunnet undvære den, og at denne ordning for forsvarets vedkommende var baseret på »almindelig tjenestepligt«.²⁶ Han hævdede endvidere med henvisning til Edv. Bulls undersøgelser, at den danske ledingsordning måtte gå tilbage til det 10. århundrede, meget muligt med Harald Blåtand som ophavsmand.²⁷ Søledingen som institution ville heller ikke efter hans opfattelse have kunnet overleve vikingetiden, hvis ikke lovgivningsmagten »for Samfundets Skyld« og på kongeligt initiativ havde fæstnet og udbygget den til en virkelig retsorden.²⁸

I den foreliggende sammenhæng forekommer det ikke nødvendigt at gå yderligere ind på det komplicerede spørgsmål. Det kan antages, at det aktuelle perspektiv for Arup har bestået i at relativere den tvungne værnepligts status. Aksel E. Christensen mener, at der sandsynligvis allerede i vikingetiden har eksisteret en form for ledingsvæsen, der var forskelligt fra høvdingenes private hærfølge. Dette ledingsvæsen har været organiseret omkring »en almen hærpligt«. »Denne hærpligt har ... næppe været så løs og frivillig, som af Arup antaget, derimod nok som formodet været underkastet tingenes myndighed. Om kongens indflydelse er oprindelig, lader sig ikke afgøre, ej heller hvor tidligt han er blevet – eller har stillet krav om at være – eneste eller øverste myndighed«. ²⁹

I sin anmeldelse af 2. bind fremdrog Knud Fabricius Arups »mærkelige Afhængighed« af forgængerne, så snart det drejede sig om forhold, der ikke interesserede ham, navnlig »Krigshistorien«. For det 16. århundredes vedkommende havde Arup mere eller mindre skrevet af efter pågældende bind i *Danmarks Riges Historie* for at gøre det af med skildringen »paa den nemmeste og billigste Maade«. ³⁰

Nationalfølelsen var navnlig Arup imod, hvis den kunne føre til krig, og i denne henseende gjorde han ingen forskel, hvad enten det gjaldt angreb eller forsvar. Fabricius sporede »tydelig Triumf i Stemmen« hos

²⁶ Jørgensen 1926, s. 336.

²⁷ Jørgensen 1926, s. 337. Jfr. også Fabricius 1925, s. 581f., der som PJJ fører kongens magt over ledingen tilbage til Harald Blåtand og hans nærmeste efterfølgere.

²⁸ Jørgensen 1926, s. 340.

²⁹ Aksel E. Christensen 1977, s. 251. For en noget afvigende opfattelse af det danske ledingsvæsens ældre historie jfr. Inge Skovgaard-Petersen smst. s. 195-97 og 205f.

³⁰ Fabricius: HT 10. rk. II, 1933, s. 330.

Arup i hans beskrivelse af de danske herremænds holdning 1533: de »vilde ikke yde en hvid til et effektivt forsvar for Danmark; selve tanken om krig var dem en vederstyggelighed«. ³¹ Denne tanke om »Landets Afrustning« fulgte i bogen gennem hele det 16. århundrede. Under Niels Kaas' »højst nationale herremandsregering« fandt Arup den realiseret, da man »ikke tog i betænkning at gennemføre en fuldstændig afrustning af Danmark, hvad landmilitær, hærmagt, angik. Siden 1576 blev der ikke givet en daler af statens aarlige indtægter dertil«. ³²

Fabricius stemplede disse tanker om afrustning som »Blændværk«. Ingen europæiske stater holdt på denne tid stående hære. Når freden var sluttet, blev den hvervede hær aftakket. De danske fæstninger lå heller ikke ubeskyttede hen i fredstid, som Arup mente. Og efter den Nordiske Syvårskrigs (1563-70) afslutning blev en betydelig dansk flåde udrustet med stor bekostning. ³³

Arups nære ven i Göteborg, Curt Weibull, fremhævede i sin anmeldelse, at Arup som aldrig tidligere i dansk historieskrivning havde stillet den økonomiske og sociale udvikling, forfatnings- og retsudviklingen i centrum af sin fremstilling: »Utrikespolitik och krig ha skjutits i bakgrunden. Stundom, såsom i fråga om det nordiska sjuårskriget och Kalmarkriget, utan full förståelse för deras verkliga innebörd och betydelse just i det sammanhang, som han annars skjuter i förgrunden«. ³⁴

Knud Fabricius sluttede sin anmeldelse i 1925 af 1. bind med en kritisk bemærkning om, at såvel »moderne militaristiske« som »pacifistiske« synsmåder i videnskabelig forskning måtte mødes med samme skepsis. ³⁵

Den samme skepsis eller modvilje lå også bag et privatbrev, Poul Johs. Jørgensen sendte til Arup i juli 1926 efter fremkomsten af hans anmeldelse i *Historisk Tidsskrift*: »uanset hvad man vil mene om Deres politiske Idealer med Henblik paa Nutidens Forhold (og jeg er saamænd ikke selv i den Henseende saa forfærdelig konservativ, snarere lidt mindre nu end tidligere) staar det for mig som utvivlsomt, at hvis de nævnte Idealer havde været raadende her i landet fra gammel Tid og været ledende for danske Politikere, vilde der overhovedet ikke i Øjeblikket have eksisteret nogen dansk Stat, hvis Historie kunne skrives«. ³⁶

³¹ Jfr. DH II, s. 464.

³² Jfr. DH II, s. 628.

³³ Fabricius 1933, s. 364f.

³⁴ *Scandia* VI, 1933, s. 121. Jfr. tilsvarende Fabricius 1933, s. 331.

³⁵ Fabricius 1925, s. 587.

³⁶ Poul Johs. Jørgensen til Arup 5/7 1926.

Viggo Hørup (1941)

Mindebogen om Viggo Hørup skrev Arup på opfordring af *Politikens* bestyrelse og redaktion i anledning af hundredårsdagen for Hørups fødsel 22. maj 1941.³⁷

Før bogen udkom officielt, sendte Arup den til Knud Fabricius. Denne skrev i sit takkebrev, at det var længe siden, han havde fundet en forfatter, der var så kongenial med sit emne. Arup var »Viggo Hørup redivivus« i stil og tankegang.³⁸

Dette synspunkt gik igen i anmeldelserne i konservative dagblade og i Venstres aviser.³⁹ I disse kredse var det en ikke uforståelig opfattelse, at bogen var skrevet som en hyldest til den store radikale fører. Vittigt og maliciøst udtrykt af *Berlingske Tidende*, der i sin meget korte anmeldelse mente, at bogen ikke bragte noget nyt; *Politiken* burde have nøjedes med »den værdige Løsning« at udgive et uddrag af Hørups taler og artikler: Men måske var Hørups ord om, »at 'vi som Parti maa have vore Digtere, vore Professorer, vore Jurister o.s.v.' blevet opfattet som en Tilkendegivelse af, at der til et Parti ogsaa maa høre Historieskrivere«.⁴⁰

Nationaltidende fandt, at både *Politikens* mindefest og mindenummer på hundredårsdagen var en misforståelse. Når talen var om Hørups idéverden »for Eksempel paa Forsvarets Omraade, og hvad dertil hører«, mente bladet at kunne konstatere, »at intet giver mindre Genklang i Folket, og at intet er mere dødt og dybere begravet«.⁴¹

I *Vejle Amts Folkeblad* og i *Aarhus Amtstidende* refererede anmelderen til Hørups »berytgede Udtalelse: 'Hvad skal det nytte'«, der blev mottoet for forsvarsmodstandernes arbejde gennem generationer: »Ogsaa om

³⁷ Ifølge *Politiken* 22/5 1941 skulle mindeskriftet være udkommet på selve dagen. På grund af »forskellige Omstændigheder« ville det imidlertid først fremkomme »om tre Uger«.

³⁸ Fabricius til Arup 16/6 1941.

³⁹ Omtalen af bogen i dagspressen er baseret på anmeldelser i Arups arkiv, chartek med egenhændig påskrift: Viggo Hørup (sign. VIII g). Heri følgende anmeldelser: Lars Bækhøj: Højskolebladet nr. 34, 22/8 1941, s. 409f. – Povl Engelstoft: *Politikens* kronik 21/6 1941. – Axel Fraenckel: *Vejlen Frem* nr. 26, 14/7 1941, s. 5f. – H. Hansen: *Vejle Amts Folkeblad* 2/7 1941 og *Aarhus Amtstidende* 7/7 1941. – Hans Jensen: *Sorø Amtstidende* 18/7 1941. – N.P. Jensen: *Holbæk Amts Venstreblad* 28/6 1941; enslydende i *Fyns Venstreblad* 2/7 1941 og *Helsingør Dagblad* 4/7 1941. – Asger Karstensen: *Vestkysten* 26/8 1941 (og fl. Venstreblade). – Ib Koch-Olsen: *Socialisten*, årg. 38 nr. 7, 1941, s. 216-20. – »kolon«: *Ekstrabladet* 16/6 1941. – J[acob] P[edersen]: *Den Midtjyske Radikale Venstrepressen* 17/6 1941. – Jens Peter Petersen: *Dansk Folkestyre*, 1941, s. 129f. – Sigurd Thomsen: *Social-Demokraten* 14/7 1941 (kronik om Hørup af samme smst. 22/5 1941). – *Berlingske Tidende* morgenudg. 20/6 1941 (anonym). – *Liberté* 29/8 1941 (anonym).

⁴⁰ *Berlingske Tidende* 20/6 1941.

⁴¹ *Nationaltidende* 24/5 1941.

denne Udtalelse gælder det, at Tiden har dømt den og dømt den haardt, og at det danske Folks overvejende Flertal i Dag kan se det«. ⁴²

Redaktør Sigurd Thomsen anmeldte i *Social-Demokraten* bogen uden at gå ind på Hørups syn på militæret. ⁴³ Dette spørgsmål havde han imidlertid taget op i en kronik, han forinden havde skrevet på hundredårsdagen for Hørups fødsel: »Det var ogsaa Hørup, der i en Folketingstale om Forsvarsloven 29. Marts 1883 skabte det farlige Slagord: 'Hvad skal det nytte?', i og for sig et forstandigt Spørgsmaal ogsaa over for Militærforanstaltninger, men senere misbrugt som Udtryk for Selvopgivelse. Det passede altfor godt til Hørups Yndlingsudtryk: 'dette lille Land', undertiden 'dette latterligt lille Land', og til den Negativitet, der var et Hovedtræk i hans Agitation«. ⁴⁴

Den anmeldelse, der fik størst udbredelse i den radikale presse udover *Politikens*, var redaktør N. P. Jensens. Han indskrænkede sig for forsvarspolitikens vedkommende til en kort bemærkning om Estrups provisorisk byggede landbefæstning om København, »som Hørup med saa stor Skarphed og Konsekvens havde bekæmpet, fordi han efter 1864 ikke længer troede paa vort Lands Evne til at føre Krig«.

Man skulle helt over til den radikale presse i Midtjylland for at høre, hvad sagen drejede sig om. Her fandt redaktør Jacob Pedersen, ⁴⁵ at meget vejredes hen, som årene gik; men på et bestemt felt, »tilmed det vigtigste for vort Land«, havde Hørup for 50 år siden, i en folketingstale om dansk udenrigspolitik 25. august 1889, som Arup gengav, formet sin opfattelse, »som Tiden ikke har bortvasket«: »Der maa ikke lades Skygge af Tvivl tilbage om, at vi er det store Tyskland en paalidelig Nabo, uden alle Forbehold og Baghold, under alle Betingelser ... Men denne Politik er ikke Frugten af nogen sær Kærlighed til Tyskland eller af Sværmeri for tyske Forhold og Tilstande; den dikteres af Kærlighed til Danmark; Selvopholdelsesdriften paatvinger os den, ikke for Tysklands Skyld, men for vor egen. Det er vigtigt, at vi selv er enige herom, men det er ligesaa vigtigt, at der i Tyskland er fuld Tillid til, at dette er Danmarks oprigtige Mening. Derfor bør ikke blot vort officielle Samkvem med Tyskland være præget heraf, hvad det naturligvis er, men i alle vore Berøringer med Tyskland og Tyskere maa det være os magtpaaliggende at udviske de Tvivl, som letsindige Medborgeres Taabeligheder kan have efterladt«. ⁴⁶

⁴² H. Hansen: Nævnte dagblade 2/7 og 7/7 1941.

⁴³ *Social-Demokraten* 14/7 1941.

⁴⁴ *Social-Demokraten* 22/5 1941.

⁴⁵ *Den Midtjyske Radikale Venstrepressen* 17/6 1941.

⁴⁶ Viggo Hørup. Et Mindeskrift af Erik Arup. I Anledning af Hundredaarsdagen for hans Fødsel. Udgivet af Politiken. Kbh. 1941, s. 210.

Hørups og Arups antimilitarisme udsprang på den ene side af krigen 1864, hvor Danmark mistede en trediedel af sit landområde og 40 procent af befolkningen. På den anden side af deres stærke uvilje mod den autoritære åndsform, militarismen repræsenterede. Hørups kamp mod øgede udgifter til militæret og Københavns befæstning skyldtes ifølge Arup, at Hørup var »den første af alle politiske Tænkere«, sikkert også af »alle filosofiske Tænkere«, der forstod, »at Militarismen er en Aandsmagt«, der »forlanger en Omformning af hele Samfundet, hele Folket, dets Opdragelse og alle dets Institutioner«. Hørup og Arup betragtede officererne som politisk og åndeligt reaktionære. Militarismen var »det borgerlige Samfund uden borgerlig Værdighed, uden borgerlig Ære«. ⁴⁷

Povl Engelstoft sluttede sin anmeldelse i *Politiken* med en lidt forblømt bemærkning om, at det i mange henseender havde været en vanskelig bog at skrive: »Der er Sider af Hørups Journalistik, som for Tiden ikke kan behandles helt frit, og hvorom Meningerne stadig vil være delte«. Han hentydede naturligvis dermed til Hørups syn på forsvaret, måske også til hans holdning til det sønderjyske spørgsmål.

Hvad der under det nazistiske Tysklands besættelse af Danmark og aviscensuren ikke kunne behandles frit i offentligheden, gik Knud Fabricius imidlertid ind på i sit ovennævnte privatbrev til Arup: »jeg begriber, hvorledes han [Hørup] naar til sit politiske og militære Resultat, til Parlamentarismen og til Afrustningen, men jeg begriber ikke, hvorledes han kunde blive staaende ved dette: indskrænke sig hertil. Jeg husker en Aften i Studenteraarene hos Erslev, da Friis og Munch var til Stede, og da alle tre Herrer var enige om at beklage, at Hørup ikke havde Gnist af Interesse for det nordslesvigske Spørgsmaal, at han helst ønskede Landet til Kongeaaen germaniseret snarest muligt, for at fjerne en Faktor til Modsætning mellem Danmark og Tyskland. *Jeg mener, at naar H. tog den militære Chance fra Nationen!*, maatte han give den noget andet til Erstatning, og at det var temmelig haardhjertet – og temmelig kortsynet af ham, ogsaa at ville lade haant om Folkets kulturelle Kampmidler og disses Betydning. Der var da ogsaa mange af hans Meningsfæller, der i den Sag saa anderledes paa Sagerne«. ⁴⁸

⁴⁷ Viggo Hørup, s. 171.

⁴⁸ Fabricius til Arup 16/6 1941. F. kursiverer.

Den danske Regerings Forhandlinger og Beslutninger 5. August 1914 (1933)

Regeringen Zahle besluttede 5. august 1914 at spærre Store Bælt med miner efter tysk forespørgsel. Knap 20 år senere holdt Arup 10. februar 1933 på Göteborgs Högskola en forelæsning om den dramatiske dags begivenheder under titlen: *Den danske Regerings Forhandlinger og Beslutninger 5. August 1914*.⁴⁹

Arup var i årene 1914-16 Zahles departementschef i konseilspræsidiets og desuden statsrådssekretær, han må således betragtes som en centralt placeret kilde til dagens beslutningsproces, omend det ikke forekommer helt let præcist at bestemme graden af hans indsigt som øjen- og ørevidne.

Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning udsendte maj 1922 sin *Beretning* om de militære og politiske begivenheder før og under krigen. Foranlediget af en bemærkning heri skrev Arup i et brev til Kommissionen: »Naturligvis belært af denne Erfaring [31. juli 1914 havde Arup af Zahle fået at vide, at der denne dag ikke ville blive afholdt statsråd, hvad der alligevel blev, uden Arup] var jeg i de følgende Dage fra Morgen til Aften tilstede i mit Departement. 5. August kom jeg om Morgenen Kl. 8, tidsnok til i Marineministeriet at se et Glimt af Forhandlingen mellem Ministrene og de øverstkommanderende for Hær og Flaade; jeg fulgte med største Interesse alle Forhandlinger; Kl. 2 gik jeg med Ministrene til Amalienborg for at afvente den Eventualitet, at det kunde blive til Statsraad. Fra Kl. 2 var jeg i Kongens Forværelse. Jeg saa senere General Gørtz og Admiral Kofoed-Hansen komme ud fra Konferencen med Kongen, jeg var paa Pletten. Statsraadet begyndte Kl. 4 1/2, hvor jeg for en Gangs Skyld fungerede i mit gamle blaa Jakkesæt«.⁵⁰

I forelæsningen fra 1933 hedder det om den samme dags begivenheder: »Jeg havde som statsrådssekretær den Ære at optage det endelige referat af dagens forhandlinger i statsrådsprotokollen. Jeg havde fulgt dem alle lige fra om morgenen kl. 7, da jeg saa et glimt af mødet i marineministeriet og hørte om Tysklands ultimatum«.⁵¹

Hvornår Arup har nedskrevet sine erindringer om dagens hændelser, står klart nok, men indgår i et lidt kompliceret forløb. Forsvarskommis-

⁴⁹ Udg. med indledning og noter af forf. til nærv. artikel: HT bd. 91,2 1991, s. 402-27.

⁵⁰ Udat. maskinskrevet kopi i Arups arkiv af brev til Forsvarskommissionen med overskriften: En Erindringsforskydning (sign. I 7).

⁵¹ HT bd. 91,2 s. 425.

sionens Beretning⁵² har fået Arup til at begynde på en artikel om 5. august 1914 til Tilskueren, antageligvis juni-juli 1922. Herefter synes han at have ladet artiklen hvile til slutningen af 1932, da Curt Weibull inviterede ham til Göteborg. I de mellemliggende år har han, i hvert fald et enkelt år, brugt Forsvarskommissionens Beretning i sin undervisning på universitetet i historisk kildekritik.⁵³

I januar 1930 blev emnet igen aktuelt. Edv. Brandes anmeldte i en kronik i Politiken 19. januar d.å. bd. VIII af *Det Danske Folks Historie*. Heri havde P. Munch, forsvarsminister under 1. verdenskrig, skrevet afsnittet: Under Verdenskrigen. Brandes, der var finansminister 1914, skrev i anmeldelsen, at det var umuligt at vurdere højt nok, hvad kong Christian Xs »uden nogen Vaklen fastholdte Opfattelse, der i øvrigt faldt sammen med Forsvarsministerens og enkelte andre Ministres faste Overbevisning [understreget af Arup selv i kronikken], kom til at betyde for Danmark«. Denne udtalelse gav *Berlingske Tidende* og *Dagens Nyheder* anledning til at hævde, at de radikale ministre 5. august 1914 havde været uenige om, hvordan den tyske forespørgsel burde besvares, selv om regeringens medlemmer til Forsvarskommissionen efter krigen havde benægtet dette.⁵⁴

Beslutningen 5. august 1914 om at imødekomme den tyske forespørgsel stod i den offentlige mening som afgørende for, at Danmark ikke var blevet inddraget i 1. verdenskrig. Efter krigens slutning kom diskussionen i Forsvarskommissionen til at gå på, hvem der kunne tage æren for dette udfald.

Augustkrisen 1914 har givet anledning til »den myte i dansk historie«, siger Viggo Sjøqvist i sin biografi om Erik Scavenius, at regeringen Zahle straks fra begyndelsen 5. august var enig om og fast besluttet på at udlægge minerne. Især gjorde P. Munch sig til talsmand for dette synspunkt i Forsvarskommissionen af 1919; mens oppositionen omvendt efter hans mening havde »været dybt uenig og Kongen stærkt nervøs. I marinen havde der formentlig været nogen nervøsitet, medens hærens

⁵² Beretning afgiven af Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flaadens fremtidige Ordning til Regering og Rigsdag. Bd I og II (bilag). Kbh. 1922.

⁵³ Venligst oplyst mig af fhv. overinspektør ved Rosenborg-samlingen Gudmund Boesen.

⁵⁴ Avisudklip 21/1, 22/1 og 23/1 1930 i mappe med Arups egenhændige påskrift: 5. August 1914 (sign. IV 4 b). Om uenigheden i regeringen jfr. også Niels Neergaards optegnelser om 5. august, udgivet af Kjeld Winding: *Danske Magazin* 8. rk. 5. bd. Kbh. 1976, s. 241-49. Hans Branner bygger i hovedværket om 5. august 1914: Småstat mellem stormagter. Beslutningen om mineudlægning august 1914. Dansk Udenrigspolitisk Instituts skrifter 5. Odense 1972, sin fremstilling på P. Munchs og Neergaards forskellige syn.

officerer havde været grebet af en panikagtig nervøsitet«. Sjøqvist mener, at denne klassificering hører hjemme »i fantasiens verden«, der herskede både inden for og uden for regeringen stor forvirring og rådvildhed, og anderledes kunne det i øvrigt heller ikke være i situationen.⁵⁵

Arup viderebringer den radikale version af dagens begivenheder, særlig P. Munchs udtalelser til Forsvarskommissionen, idet det er ham magtpåliggende i forelæsnngen i 1933 at betone regeringens tidlige enighed og betydningen heraf for udfaldet. Resultatet af mødet om morgenen i Marineministeriet gengiver Arup med følgende ord: »ved en kortvarig raadslagning mellem de tilstedeværende ministre indbyrdes (II, 162) besluttedes, at finansminister Brandes skulle gaa til kongen for at meddele ham, hvad der var sket og at de tilstedeværende ministres standpunkt var det, at man fra dansk side skulde udlægge minerne, hvorom der ogsaa efter en halv times samtale mellem kongen og finansministeren blev enighed«.⁵⁶

Sjøqvist mener, at dette møde efter alt at dømme endte uden noget resultat, ellers ville P. Munch sikkert have noteret det i sine optegnelser.⁵⁷ Optegnelserne kan dog godt tolkes som en bekræftelse på, at de tilstedeværende radikale ministre i morgenmødet faktisk gik ind for mineudlægningen: »Efter en kort Forhandling aftalte vi, at Brandes skulde tage til Kongen og sætte ham ind i Situationen. Dette skete, og Brandes fik ham forklaret Nødvendigheden af Bæltspærringen«.⁵⁸

»Nødvendigheden«, Munch taler om, synes at forudsætte et ministerielt standpunkt. Et sådant imødekommende standpunkt ville også være i overensstemmelse med regeringens hele tyskvenlige udenrigspolitik og i forlængelse af det svar, regeringen allerede 3. august havde givet den tyske gesandt på dennes, som det viste sig, forhastede forespørgsel 2. august.

Når Arup mener, at samtalen mellem Edv. Brandes og Christian X efter en halv time endte med kongens accept af mineudlægningen, støtter han sig til Brandes' udtalelse til Forsvarskommissionen 1919: »men i hvert Fald førte jeg med Kongen en Samtale, der varede en halv Times Tid, hvor jeg overfor ham gjorde gældende, at Ministeriets Stand-

⁵⁵ Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-1943. Bd. I 1877-1920. Kbh. 1973, s. 127.

⁵⁶ HT bd. 91,2 s. 415. Tallene i parentes henviser til bd. II af Forsvarskommissionens Beretning 1922, Bilag XV, s. 153-216: P. Munch: Redegørelse for Begivenhederne ved Krigens Udbrud.

⁵⁷ Sjøqvist 1973 I, s. 118.

⁵⁸ P. Munch: Erindringer II. Kbh. 1960, s. 213. Red. Povl Bagge. Under medvirken af Torben Damsholt og Erik Stig Jørgensen.

punkt var det, at man herfra skulde udlægge Minerne – det erindrer jeg med fuldkommen Bestemthed – og Kongen anførte vist nogle Indvendinger derimod, men der var til Slutning Enighed mellem Hs. Majestæt og mig om, at det var klogt og rigtigt, at Danmark besørgede Mineudlægningen«. ⁵⁹

Edv. Brandes kan imidlertid ikke have ret i, at denne samtale endte med enighed. Efter mødet ved 12-tiden i Justitsministeriet med oppositionens førere skiftede regeringen standpunkt, da den af indenrigspolitiske grunde ikke anså mineudlægningen for mulig. ⁶⁰ I sine optegnelser skrev P. Munch: »efter lidt Samtale samlede det hele lige som i, at det var en haabløst umulig Situation, vi stod i, idet vi havde Førerne og rimeligvis Kongen imod os, desuden Krav om Mobilisering fra Militæretat og Konge. Mobilisering med Afslag ansaa vi for ensbetydende med Krig og var derfor enige om, at vi ikke vilde«. ⁶¹

Hvis kongen virkelig ved mødet med Edv. Brandes ved 9-tiden om formiddagen var gået med til at udlægge minerne, var der ingen grund til for regeringen efter partiførermødet at frygte at have kongen imod sig.

Situationen efter mødet med partiformændene gengives af Arup: »Umiddelbart efter partiførermødet holdt det nu samlede ministerium møde, der var der enighed om at undlade mobilisering ... men der var hos enkelte af ministeriets medlemmer tvivl om, hvorvidt det vilde være muligt at gennemføre mineudlægningen overfor den modstand, ministeriet havde mødt hos en del af partiførerne, og den stemning, der raadede i dele af befolkningen, ikke mindst i officerskredse (II, 165)«. ⁶²

Denne version følger, som angivet af Arup selv, Munchs senere fremstilling i Forsvarskommissionen 1919, der imidlertid helt underbetoner den »almindelige Raadvildhed«, regeringen ifølge Munchs egne optegnelser følte efter at have stødt på oppositionens modstand.

Ved begyndelsen af mødet med kongen på Amalienborg ved 2-tiden om eftermiddagen udtalte Zahle, at regeringen efter forhandlingerne med partiformændene anså det for nødvendigt at nægte at opfylde det tyske ønske, da der var afgjort modstand derimod. ⁶³ Regeringen var også indstillet på at demissionere.

Christian Xs uventede tilslutning til mineudlægningen fik regeringen til at gå tilbage til sit oprindelige standpunkt. Medvirkende til kongens

⁵⁹ Beretning II, s. 206.

⁶⁰ Branner: anf. værk note 54, dog 2. oplag Odense 1977, s. 190-94.

⁶¹ Munch 1960, s. 217.

⁶² HT bd. 91,2 s. 416. Jfr. Beretning II, s. 165.

⁶³ Munch 1960, s. 218.

tilslutning var, at han havde fået det fejlagtige indtryk, at de udlagte miner ikke ville være armerede.⁶⁴

Afgørende for kongens standpunkt må antages ikke at have været Edv. Brandes' møde med ham ved 9-tiden om formiddagen 5. august, som Arup skriver, men derimod admiral Kofoed-Hansens to samtaler med ham henholdsvis 4. og 5. august om formiddagen efter Brandes' besøg.⁶⁵ Kofoed-Hansen fastholdt gennem alle dagens forhandlinger kompromisløst sin opfattelse, at Danmark selv måtte udlægge minerne, og blev derved sammen med Christian X beslutningsprocessens vigtigste hovedperson.

Arup synes ikke at have erkendt Kofoed-Hansens afgørende betydning for udfaldet. Edv. Brandes takkede i sin ovennævnte kronik 1930 admiralen – som han i øvrigt ikke behandlede særlig venligt⁶⁶ – og Christian X for, at de havde støttet regeringen 5. august 1914. Det fremkaldte en indsigelse fra Erik Scavenius, daværende udenrigsminister, på Kofoed-Hansens vegne.⁶⁷ Denne lille meningsudveksling refererer Arup også i sin forelæsning, med tilslutning til Scavenius: »Brandes vilde naturligt nok yde admiral Kofoed-Hansen og kong Christian 10. en tak for, at de støttede den daværende regering; dens udenrigsminister følte sig heroverfor naturligt indstillet paa at hævde den samlede regerings viljes afgørende betydning for beslutningerne. Det er naturligvis ogsaa rigtigt«. ⁶⁸

Udover opfattelsen af selve beslutningsprocessen påkalder Arups syn på regeringens neutralitetspolitik og det danske landmilitærs reaktion sig særlig interesse.

Regeringen Zahle proklamerede 1. august 1914 i Rigsdagen Danmarks politik under alle eventualiteter som »iagttagelse af den strengeste neutralitet, ligelig til alle sider«. Den efterfølgende mineudlægning og neutralitetspolitikken under krigen karakteriserer Arup selv som opportunistisk: »Verdenskrigen viste, at ogsaa neutralitetspolitik er ikke en passiv, men en aktiv og praktisk politik, der har til formaal at holde den stat, der vil følge den, udenfor krigen. Det er en opportunistisk politik, der træffer sine afgørelser fra tilfælde til tilfælde, uden hensyn til nogen teori, men altid med sit store formaal for øje. Om den kan lykkes og

⁶⁴ Tage Kaarsted: *Storbritannien og Danmark 1914-1920*. Odense University Studies in History and Social Sciences, Vol. 17. Odense 1974, s. 37f.

⁶⁵ Kaarsted 1974, s. 36.

⁶⁶ Jfr. Sjøqvist 1973 I, s. 128.

⁶⁷ *Politiken* 21/2 og 22/1 1930.

⁶⁸ HT bd. 91,2 s. 424.

gennemføres, er alene afhængigt af, om de krigsførende magter anerkender den som neutral«. ⁶⁹

Arups afvisning af anklagerne mod regeringens mineudlægning som en tyskvenlig handling må betragtes som partipolitisk motiveret. ⁷⁰ Det var Tyskland, der ønskede Store Bælt spærret.

Derimod har Arup haft en klar erkendelse af, at det var Tysklands og Englands indbyrdes forståelse af hinandens magtstilling, der tillod Danmark at handle som det gjorde. ⁷¹ Den engelske flådeledelse havde nok både før og under krigen planer om at forcere Store Bælt, den engelske hær kunne imidlertid ikke afse tropper til et sådant fremstød, og den engelske regering betragtede Danmark som liggende inden for tysk magtområde. Tyskland ønskede ro på nordfronten og ville næppe selv have udlagt minerne i Store Bælt eller være skredet til besættelse, hvis Danmark havde nægtet at imødekomme forespørgslen. ⁷²

Arups persiflage af general Gørtz og Københavns landbefæstning i forelæsningen har antageligvis moret den radikalt sindede del af auditoriet i Göteborg. 5. august 1914 styrtede alle generalens afgudsbilleder sammen om ham, siger Arup, ⁷³ fordi det blev klart, at Københavns befæstning bygget under »den Estrupske statskupregering« var værdiløs. Den tyske flåde kunne skyde København i grus fra Køge Bugt eller Østersøen. ⁷⁴

⁶⁹ HT bd. 91,2 s. 422, jfr. 413.

⁷⁰ Ibid. s. 422. Arups vurdering genfindes hos P. Munch, se Branner 1977, s. 212.

⁷¹ HT bd. 91,2 s. 423.

⁷² Branner 1977, s. 252f., jfr. 181-89.

⁷³ HT bd. 91,2 s. 421, jfr. 414, 416f. og 424. I Viggo Hørup (s. 209) vender Arup tilsvarende tilbage til, at Københavns befæstning fra begyndelsen var ubrugelig.

⁷⁴ For en vurdering af Arups syn på 5. august 1914 jfr. også Carsten Due-Nielsens karakteristik i HT bd. 93, 1993, s. 197: anmeldelse med særlig henblik på Inga Flotos indledning til registratur over Arups arkiv ved forf. til nærv. artikel: »Og værst var han [Arup] måske som samtidshistoriker, hvad artiklen om Den danske Regerings Forhandlinger og Beslutninger 5. august 1914 tyder på ... Her kom hans dybe forankring i det partipolitiske standpunkt og hans usvigelige tro på, at politiske modstandere altid måtte have uret, til at spærre vejen for videnskabelig metode og almindelig sund indsigt (og her var han endda som statsrådssekretær selv et velplaceret vidne).« Med formuleringen »videnskabelig metode« tænkes formentlig bl.a. på den brug, Arup gør af Forsvars-kommissionens Beretning 1922. Bilag XV: Redegørelse for Begivenhederne ved Krigens Udbrud, ved P. Munch, karakteriserer Arup (HT bd. 91,2 s. 411) som en kilde, der sikrer, »at der ikke kan herske nogen tvivl om fastlæggelsen af selve de begivenheder, der fandt sted 5. aug. 1914, deres rækkefølge og indhold« (kursiveret her). I artiklen Denmark and the First World War, Scandinavian Journal of History, 1985, vol. 10 no. 1, s. 1-18 har Due-Nielsen sat beslutningen 5. august 1914 ind i bredere perspektiv.

Danmarks forsvar (1939)

Det hidtil utrykte manuskript *Danmarks forsvar*⁷⁵ er et dagbladsindlæg skrevet af Arup april 1939 til imødegåelse af den ultrakonservative Højgaardkreds' forsvarspolitiske agitation. Gruppens virke kulminerede året efter med henvendelsen til Christian X 14. november 1940 om at afskedige Stauning-Munch regeringen og udnævne en ny regering taget uden for de politiske partier. I kredsens henvendelse hed det til slut, at en sådan regering ville kunne opnå »fordele fra Tyskland der ikke vil kunne opnås med et ministerium som det nusiddende«. ⁷⁶ Efter krigen blev der foretaget dybtgående undersøgelser af kredsens virksomhed. Konklusionen var, at kredsen ikke havde ønsket at fremkalde et statskup, men snarere var drevet frem af »politisk naivitet«: ⁷⁷

»Hr. A. P. Møller⁷⁸ og hr. Knud Højgaard⁷⁹ er danske mænd, der har været danske statsborgere netop lige saa længe som jeg har været det. Det er vel ufornuddent, at jeg her bevidner min højagtelse for deres arbejde, ikke blot for deres mægtige skaberkraft indenfor hver sit erhverv, men ogsaa for deres samfundssind, der har bragt dem til indenfor omraader, der interesserede dem, at give nye aandelige ideer bærekraft i Danmark. Maa jeg tage brobyggeren Christiani⁸⁰ med, der ogsaa er af samme aargang. Disse mænd – og saa naturligvis Niels Bohr – er de førende mænd i dansk virksomhedsliv i disse aar. Men hvor trist er det da ikke, at naar de i kraft af deres fremstaaende stillinger ogsaa vil give hele det danske folk raad om, hvordan det udenrigspolitisk skal stille sig, saa gaar deres raad alle ud paa et: oprustning! Oprustning mod hvem, naturligvis mod Tyskland, som vi jo trods 1920 og trods alle ledende statsmænds udtalelser fra de senere aar skal have hadet siden 1864 og endnu i vores dumhed skal vedblive at hade. Der er jo siden 1933 kommet diktaturet og de af os alle afskyede jo derfor følgende til. Men kan mine højtærede samtidige danske statsborgere dog ikke se, at der er en helt ny tid ved at gro op omkring os. Hvad har England været for os i vor historie. Garanti for Slesvig i 1720, som det bittert for os svigtede i 1864. Er 1801 og 1807 ikke for os bitre vidnesbyrd om, hvad Englands garanti er værd? Og dog byggede Danmark i

⁷⁵ Håndskrevet manuskript i Arups arkiv indlagt i chartek med egenhændig påskrift: »Udkast« (sign. VII 3).

⁷⁶ P.H. Bendtsen/Helge Larsen i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., bd. 7. Kbh. 1981, s. 49 (Knud Højgaard).

⁷⁷ Henrik Fode (Jens Vesterberg) i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., bd. 10. Kbh. 1982, s. 209 (A.P. Møller). Se ogsaa Henrik S. Nissen: 1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken. Kbh. 1973, s. 423 og 198f. Desuden Henning Tjørnehøj: Rigets bedste Mænd. Da det store erhvervsliv ville tage magten i 1940. Om Højgaardskredsen og Haustrupkredsen. Kbh. 1990.

⁷⁸ A.P. Møller (1876-1965), skibsreder.

⁷⁹ Knud Højgaard (1878-1968), fremtrædende civilingeniør. I april 1939 indviedes Danmarks Akvarium, som KH havde bygget og overdraget staten.

⁸⁰ Rudolf Christiani (1877-1960), grundlægger af det verdensomspændende ingeniørfirma Christiani & Nielsen.

hele 19. aarh. efter 1864 sit forsvarsvæsen op paa, at det gjaldt om at holde ud mod Tyskland til England kunde komme til hjælp. Hvilken sørgelig illusion. England vilde aldrig nogensinde være kommet Danmark til hjælp, saalidt som det 1938 kom Tjekoslovakiet til hjælp, som det dog selv havde skabt. Da verdenskrigen udbrød 1914, var det saa heldigt, at vi i Erik Scavenius havde en ung og moderne indstillet udenrigsminister, der forstod, at England var aldeles ikke at lide paa og derfor førte en i det hele tyskvenlig udenrigspolitik paa trods af hele det danske folks tyskfjendtlige indstilling. Skal det nu i vore dage gentage sig, at vor taabelige tyskfjendtlighed stiller os over paa dette store folks modstanderes side? Vi danske elsker personligt og privat alle Tyskland og tyskerne, det kan ikke nægtes, at naar vi fra Frankrig eller England kommer over Rhinen, føler vi os hjemme igen. Tyskland er skønt, og tyskerne tiltaler os ved deres venlighed, ærlighed og gemytlighed, og det danske folk har faaet næsten alle sine kultur-fremstød fra Tyskland. Hvorfor har Hitler maattet kaste vrag paa al denne tyskernes naturlige tiltrækningskraft. Fordi han har villet, at det tyske folk skulde have sin plads i verden som det europæiske kontinents dominerende magt, han vil skyde England ud af Europa, som det internationale imperium, det er. Kan vi fortænke ham deri? Er det ikke rigtigt at der i Mellemeuropa lever 80 mill. tyskere, som nu endeligt af ham er forenet i et rige. Naturligvis skal han ogsaa have Danzig, den gamle tyske by, og autostradaen til Østpreussen. Vi maa forstaa, at det er Europas forenede stater, vi ser opstaa i disse tider. Tyskland er den førende magt, der kan gøre denne sublime tanke mulig. Aldrig mere krig i Europa, fordi vi alle bøjer os for Tysklands hegemoni. Ogsaa det stakkels Frankrig, der endnu tror at kunne opretholde en europæisk udenrigspolitik, fordi det har gjort sig til Englands slave, vil engang forstaa, at det kun kan finde sin plads i Europas forenede stater under Tysklands hegemoni. Disse to landes økonomiske interesser er saa nært forbundne og har allerede været det gennem mangfoldige aar, at ogsaa deres politiske forbindelse er nødvendig.

Men hvad er det saa, at mine to samtidige danske statsborgere vil have, at det danske folk skal foretage sig overfor denne kolossale udvikling. Kort sagt, de vil have at vi skal gøre os klar til at slaas med Tyskland. De er saa naive, at de tror, vi er i stand dertil og at det vilde være til fordel for os, om vi var med til at modsætte os Tysklands uimodstaaelige hegemoni. Det er ganske simpelt umuligt. Naar England nu synes at ville fremkalde en verdenskrig mod Tyskland og Italien, kan det maaske lykkes det at faa Hitler og Mussolini styrtede, som det i verdenskrigen fik Hohenzollerne og Habsburgerne styrtede, men det kan aldrig faa nedknægtet de 80 millioner tyskere.

Nej Danmark skal se til og være glad til, om det faar lov til at nøjes dermed. Jeg har som statsraadssekretær i 1914 faaet et lidt mere bestemt indtryk af, hvad den kommanderende general⁸¹ og admiral⁸² ansaa Danmarks forsvar for at være værd. Muligheden for Danmarks forsvar mod Tyskland er i de 25 aar blevet endnu yderligere forringet. Derfor vil jeg tillade mig at sige til mine højtærede samtidige: hold op med at forsøge paa at styrte Danmark i en grænseløs ulykke ved at forlange, at vi skal opruste. I tror endnu, at der i verden er noget, der hedder neutralitet, det er et længst forældet begreb som selve folkeforbundet.

⁸¹ Vilhelm Gørtz (1852-1939), fung. overgeneral august 1914 – august 1917.

⁸² Otto J.M. Koføed-Hansen (1854-1918), chef for flådens overkommando 1. august 1914 – 11. april 1918.

Det danske folk ved godt nok, at hvis vi skal opruste, er det mod Tyskland, vi opruster. Hvorfor skulde vi det. Europas forenede stater er et skønt maal, som ogsaa vi og hele Norden maa stræbe henimod. Lad England sejle sin egen sø; Britannia rules the waves.

Jeg vil som gammelradikal tværtimod mene, at Danmark for at undgaa at krigen kommer ind over dets territorium, skal yderligere afruste. Det radikale ministerium Zahle fulgte i verdenskrigen den maksime, at det var dets opgave at hindre, at der fandt ødelæggelser af personer eller ejendomme sted paa dansk territorium. Mon ikke denne maksime kunde følges af enhver dansk regering. Men til sikring heraf kræves genoptagelse af Venstres gamle krav om, at ethvert militært etablissement fjernes fra København, saa at denne store by bliver et aldeles ligegyldigt formaal for fjendtlige bombekastere.⁸³ Vi maa have det ynkkelige orlogsværft væk fra København, hvis det i det hele taget skal opretholdes, vi maa have den smule landmilitær, vi har i København, lagt bort i garnisoner udenfor København. Saadanne forholdsregler vilde være mere værd til Københavns sikkerhed end anskaffelse af en million gasmasker til dens befolkning.«

Umiddelbart efter folketingsvalget 3. april 1939 udgav A. P. Møller en forsvarspolitisk pjece, der blev omdelt i hele landet. På baggrund af statsminister Staunings forsøg på at berolige opinionen i sin radiotale 14. april 1939 offentliggjorde han endvidere 24. april 1939 enslydende artikler i *Berlingske Tidende* og *Nationaltidende*, hvori han rettede en opfordring til Stauning – »fra en dansk Mand til en anden« – om at udskrive folkeafstemning om forsvaret med følgende ordlyd:

- »1) Ønsker du danske Mand eller du danske Kvinde, at Danmark – ligesom nu – ogsaa i Fremtiden skal ligge aabent og forsvarsløst hen?
- 2) Eller ønske du, at Landets Evne og Vilje skal sættes ind paa Opbygning af et bedst muligt Værn til Forsvar for Landets Neutralitet og – hvor Nøden byder det – til Forsvar for Landets Selvstændighed, uanset fra hvilken Side et Angreb maatte komme?
- 3) Ønsker du, at Danmark med dette for Øje skal søge Samarbejde med andre nordiske Lande, eventuelt til gensidig Forsvar af Neutralitet og Samarbejde?«⁸⁴

Arup har egenhændigt dateret sit indlæg med ordene: »skrevet 26.4.39«. Det har sandsynligvis været tiltænkt *Politiken*, hvor Erik Scavenius i disse

⁸³ I Viggo Hørup (s. 209) fremhæver Arup, at ved Venstres forsvarslove af 1909 og 1922 blev hhv. Københavns land- og søbefæstning nedlagt, »København blev en aaben By, der ikke bør kunne udsættes for et Bombardement«.

⁸⁴ *Berlingske Tidende* 24/4 1939: »Statsministerens Radio-Tale d. 14. April 1939. En Opfordring til Folkeafstemning. Af A. P. Møller«. Enslydende i *Nationaltidende* samme dato. Staunings afvisning i *Berlingske Tidende* 25/4 s.å.: »Staunings Svar paa A.P. Møllers Forslag. Den foreslaaede Folkeafstemning er 'næppe praktisk mulig', siger Statsministeren«.

år var formand for bestyrelsen. Denne stilling udnyttede han til at blande sig i bladets redaktion.⁸⁵ Indlægget befinder sig i et chartek i Arups arkiv sammen med en række andre dagbladsindlæg, breve og manuskripter fra hans hånd, alle fra 1930'erne. I det her optrykte indlæg kan der påvises et par unøjagtigheder (Højgaards og Christianis fødselsår), sådanne kronologiske unøjagtigheder påtræffes imidlertid også i Arups trykte produktion. Arup var impulsiv af natur, og indlæggene kan meget vel være nedskrevet for momentant at få luft; men alt i alt må de vurderes til kun at mangle renskrift. Når de ikke blev offentliggjort alligevel, må det skønnes at have sammenhæng med den pressestorm, der mødte også 2. bind af Danmarkshistorien i 1932. Den tog hårdt på Arup, i resten af 1930'erne lod han stort set intet trykke.

Indlægget er skrevet i det politisk såkaldt »urolige forår« 1939, jfr. nedenfor. Til disse storpolitiske begivenheder kom for Arups vedkommende, at der 4. april, tre uger forinden, var faldet dom i Helsingør byret i la Cour-sagen. la Cour blev fundet skyldig i at have fremsat »ærefornærmende Sigtelser« mod Arup, men også frikendt, idet retten fandt, »at Dr. la Cour har haft Føje til at tro paa Sandheden af sine Sigtelser«.⁸⁶

I denne personligt og politisk anspændte situation er Arup veget tilbage for at offentliggøre sine synspunkter, han har vel følt, at omkostningerne ville blive for store.

På den anden side er der ingen grund til at tro, at Arup ikke har villet vedstå sine synspunkter. Han var overarkivar fem år i Udenrigsministeriet, og han har i anden forbindelse lagt en arkivbevidst holdning for dagen også i forhold til private håndskrifter.⁸⁷ Det må derfor skønnes, at der i hans arkiv befinder sig, hvad han har villet overgive eftertiden, ikke mere og ikke mindre.

Vurdering af Danmarks situation ved 2. verdenskrigs udbrud

De politiske begivenheder, der førte frem til 2. verdenskrig, er velkendte; men til vurdering af Arups syn på Tyskland fire måneder før krigsudbruddet 3. september 1939 synes det hensigtsmæssigt at ridse det nøjagtige kronologiske forløb af begivenhederne op:

⁸⁵ Scavenius var bestyrelsesformand 1932-40. 1937 nedlagde han sine politiske hverv for helt at kunne hellige sig posten som formand: »Under indtrykket af den voksende trussel mod Danmark fra det nazistiske Tyskland søgte han at dæmpe bladets linie over for dette land og dets nye magthavere«, Viggo Sjøqvist i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., bd. 12. Kbh. 1982, s. 653. Udførligere i sammes: Erik Scavenius II. Kbh. 1973, s. 51-55.

⁸⁶ Nationaltidende 5/4 1939.

⁸⁷ Se Arup: Den danske Regerings Forhandlinger og Beslutninger 5. August 1914, HT bd. 91,2 1991, s. 426f.

Marts 1938 annekteredes Østrig, september indlemmedes Sudeterland, oktober indledtes forhandlinger med Polen om Danzig og korridoren. November 1938 nåede jødeforfølgelserne et foreløbigt højdepunkt med Krystalnatten. 15. marts 1939 indlemmedes resten af Tjekkoslaviet med oprettelsen af protektoratet Bøhmen-Mähren. 6. april 1939 meddelte Chamberlain, at England og Polen var parat til at afslutte en pagt om gensidig hjælp. 7. april besatte Italien Albanien. 14. april forsøgte Stauning i en radiotale at berolige stemningen i Danmark. 15. april forespurgte præsident Roosevelt Hitler og Mussolini, om de ville give tilsagn om ikke at gå til angreb på 29 navngivne lande, deriblandt de nordiske. Forespørgslen bevirkede en tysk regeringshenvendelse til Danmark, der besvaredes 24. april 1939 med efterfølgende indgåelse af den dansk-tyske ikke-angrebspagt 31. maj. 20. april 1939 besluttede regeringen efter forhandlinger med Venstre og de konservative at styrke det militære beredskab; der var næsten ingen uddannede tropper inde, i overensstemmelse med årstiden og normal praksis. 25. april 1939 genindkaldtes årgang 1938, ca. 8.000 mand. Dagen efter, 26. april 1939, mandskab til civilforsvaret.

Arups analyse af Danmarks udenrigspolitiske situation april 1939 forekommer præcis. Den engelsk-tyske flådeaftale juni 1935 gjorde Østersøen til tysk interesseområde. Den danske forsvarslov fra maj 1937 vurderedes i England som udtryk for Danmarks manglende vilje til og mulighed for at forsvare sig mod Tyskland. Senest foråret 1939 betragtedes Danmark fra engelsk side som en del af tysk interessesfære. England var ikke indstillet på en alliance om gensidig hjælp med Danmark som den, der blev indgået med Polen 25. august 1939.⁸⁸ I den svenske generalstab var der i løbet af 1930'erne planer om at undsætte Danmark i en krigssituation ved at sende svensk forstærkning til Sjælland; men en forsvarsalliance mellem de to lande var der ikke ønske om fra politisk hold.⁸⁹

Den socialdemokratisk-radikale regering med udenrigsminister P. Munch i spidsen ville konstatere, men ikke bekæmpe et kommende tysk angreb.⁹⁰ Regeringen begrundede sin holdning med Danmarks status

⁸⁸ Tage Kaarsted: *Krise og krig 1925-1950*, Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bd. 13. Kbh. 1991, s. 167-75.

⁸⁹ Se Jens J.K. Gregersen: *Et svensk ekspeditionskorps til Sjælland? Dansk-svenske generalstabsforhandlinger 1933, deres baggrund og opfølgning*. HT bd. 91, 2. Kbh. 1991, s. 428-58. Jeg er universitetslektor, cand.mag. Carsten Due-Nielsen taknemlig for at have henledt min opmærksomhed på denne artikel og anden litteratur vedr. Estrup- og mellemkrigstidens forsvarspolitik.

⁹⁰ Henrik S. Nissen: *Danmarks Historie VII*, Gyldendal 1988, s. 352.

som småstat, landets geografiske beliggenhed og militære magtesløshed. Den sidste faktor, magtesløsheden, var tilsigtet. Forsvarsforliget mellem Det radikale Venstre, Socialdemokratiet og Venstre marts 1932 var meget nær de radikales 1905-program, der kun gik ind for et grænse- og søpoliti. Fra da af kunne det danske forsvar alene markere neutralitetskrænkelser.⁹¹ Forsvarsloven maj 1937 videreførte denne linje på trods af en vis modernisering af materiellet.⁹² Seriøs militær modstand eller eksistenskamp var på forhånd udelukket og blev udelukket af den danske regering i tilfælde af et tysk angreb.⁹³

Set på denne baggrund ligger Arup med sit ønske om yderligere afrustning, herunder af København, af hensyn til civilbefolkningens sikkerhed og ejendom til venstre for regeringens forsvarspolitik. Hans opfattelse af Danmarks forsvarspolitiske stilling bærer, i øvrigt i lighed med P. Munchs og Erik Scavenius', præg af hans erfaringer som statsrådssekretær 25 år tidligere ved 1. verdenskrigs udbrud.

I opfattelsen af Folkeforbundet som et reelt betydningsløst organ⁹⁴ og neutralitet »som et længst forældet begreb« synes Arup at tilslutte sig udenrigsminister P. Munchs standpunkt. Det traditionelle neutralitetsbegreb forudsatte, at neutraliteten skulle forsvares ved krænkelse. I 1937 lancerede Udenrigsministeriets folkeretsekspert Georg Cohn imidlertid begrebet om *neo-neutralitet*.⁹⁵ Det gik ud på, at »der ikke gives noget højere moralsk eller retligt bud end så vidt muligt at holde sit eget lands befolkning uden for krigen«. Af Viggo Sjøqvist karakteriseret som »en meget praktisk lære for små og svage stater«. ⁹⁶ Dette begreb skulle teoretisk retfærdiggøre Munchs holdning. Der synes dog ikke at være mere end nuanceforskelle i Arups opfattelse 1933 af neutraliteten som en »opportunistisk« politik og neo-neutralitetsbegrebet.

P. Munch blev 8. juli 1940 afløst som udenrigsminister af Erik Scavenius. Ved sin tiltræden udtalte denne i den såkaldte 8. juli-erklæring: »Ved de store tyske sejre, der har slået verden med forbavselse og

⁹¹ Kaarsted 1991, s. 43ff.

⁹² Kaarsted 1991, s. 170.

⁹³ I artiklen Ene og svag. Danmarks sikkerhedspolitik i 1930erne, i Hans Kirchhoff (red.): 1940 – Da Danmark blev besat. Kbh. 1990, s. 7-15, har Due-Nielsen plæderet for, at der havde været alternativer til regeringens førte sikkerhedspolitik, omend det er usikkert, hvorvidt en sådan politik ville have ført til bedre resultater.

⁹⁴ I forelæsningsen i Göteborg februar 1933 vurderes Folkeforbundet modsat mere positivt, HT bd. 91,2 s. 423.

⁹⁵ Georg Cohn: Neo-Neutralitet. Folkeretlige Studier over Neutralitetsbegrebets nyeste Udvikling. Kbh. 1937.

⁹⁶ Viggo Sjøqvist: Danmarks udenrigspolitik 1933-1940. Kbh. 1966, s. 273. Jfr. Henrik S. Nissen 1988, s. 351f.

beundring, er en ny tid oprundet i Europa, der vil medføre en nyordning i politisk og økonomisk henseende under Tysklands førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt samarbejde med Stortyskland.«⁹⁷

Scavenius anså som så mange andre i sommeren 1940 Tysklands sejr i krigen for uundgåelig. Arups syn på Tyskland april 1939, 14 måneder tidligere, må tolkes som en foregribelse af Scavenius' holdning, hvad enten nu Arup har ment, at yderligere dansk afrustning virkelig kunne forhindre en tysk besættelse af Danmark eller ikke. Arup slutter sig i dagbladsindlægget af demografiske og historiske grunde til Hitlers mål om at give »det tyske folk« dets plads i verden »som det europæiske kontinents dominerende magt«. Den afgørende grund til tilslutningen skal imidlertid søges i Arups pacifistiske og antinationalistiske indstilling: »Vi maa forstaa, at det er Europas forenede stater, vi ser opstaa i disse tider. Tyskland er den førende magt, der kan gøre denne sublime tanke mulig. Aldrig mere krig i Europa, fordi vi alle bøjer os for Tysklands hegemoni. ... Europas forenede stater er et skønt maal, som ogsaa vi og hele Norden maa stræbe henimod«.

Arup beundrede engelsk parlamentarisme; i dagbladsindlægget fremstiller han imidlertid England som først og fremmest et oversøisk imperium, der vil i krig med Tyskland og Italien.

Hans Hørup-bog to år senere sluttede med en hyldest til friheden og Hørups kamp for »Folkets Selvstyre«, »som nu i 1941 hele det danske Folk samler sig om som Værn og Skjold for sin Frihed og nationale Egenart«.⁹⁸ Det nazistiske diktatur afskaffede både friheden og folkets selvstyre. Kan man være optaget af en tanke så længe, antimilitarismen og nødvendigheden af Danmarks gode forhold til Tyskland, at man stirrer sig blind på omkostningerne derved? Holdningen til nazismen er den mørke gåde i Arups forfatterskab.

National eksistens og »Tyskerkurs«

Arup daterede fjendskabet mellem Danmark og Tyskland til det forlig, Valdemar den Store blev tvunget til at indgå med Henrik Løve 1171: »Fra da af blev det kongens og hans omgivelsers tanke, at Sachser-Tyskerne var Danmarks egentlige fjender, som det gjaldt om at værne sig mod; bredende sig i videre kredse, kommer deraf det mærkelige forhold, at fra

⁹⁷ Citeret efter Kaarsted 1991, s. 216.

⁹⁸ Viggo Hørup, s. 211.

denne sejr over Venden⁹⁹ udspringer fra først af det had til Tyskerne, der fik ord hos *Sakse*, og som siden da fra tid til anden har kunnet kaldes til live i det danske folk«. ¹⁰⁰

Arup har set det som en vigtig del af sin livsopgave at forhindre, at dette formodede tyskerhad fik overtaget. I 1926, året efter udgivelsen af 1. bind af Danmarkshistorien, offentliggjorde han artiklen *Kritisk vurdering af klagedigtet af 1329*.¹⁰¹ Situationen i Danmark ved Erik Menveds død 1320 sammenligner han heri med Tysklands økonomiske sammenbrud efter 1. verdenskrig. »De ledende politikere i Danmark« måtte de følgende årtier nødvendigvis føre en økonomisk »opfyldelsespolitik«, der alene kunne genrejse Danmark. 1360 havde de danske bønder »arbejdet gælden af under de danske herremænds kloge ledelse af landets politik«. ¹⁰² Artiklens hovedsigte er at påvise, at Klagedigtets syn på den politiske situation slet ikke var repræsentativt for det danske folks tænkemåde som helhed, som ellers hidtil antaget. Digtets forfatter er ifølge Arup alene talsmand for en politisk indflydelsesløs minoritet, »den jyske folkelige og nationale bevægelse«, nærmest at sammenligne med Weimar-Tysklands »friskarer«. ¹⁰³ Dette »nationale foretagende havde som næsten alle saadanne den grundfejl, at dets ledere var af en hartad utrolig vankundighed om de virkelige politiske forhold i landet«, hvorfor opstanden 1328-29 også kun fandt ringe tilslutning og var dømt til at mislykkes på forhånd. ¹⁰⁴

Det har været Arup magtpåliggende at udbrede disse tanker til et større forum end læserne af *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed*. Han holdt foredrag om den nødvendige omvurdering af Klagedigtet i Studentersamfundet, hvor »et kraftigt Bifald« hilste Arup for »denne Omvurdering af den nedarvede Ingemann'ske Opfattelse«; 8/12 1926 om samme emne på Skaarup Statsseminarium på Fyn. ¹⁰⁵

Givetvis har det også været en tilfredsstillelse for Arup i Danmarkshistorien at kunne betegne grev Gerhards død i Randers 1. april 1340 for den jyske væbner Niels Ebbesens hånd som et »politisk mord«, der »saa

⁹⁹ Sejren på Rügen 15/6 1169 med Arkonas erobring.

¹⁰⁰ DH I, s. 241.

¹⁰¹ *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed* 1926, s. 21-42. I perioden mellem 1924, da Arup forlod redaktionen af *Historisk Tidsskrift*, og grundlæggelsen af *Scandia* 1928 var Arup i en vis forstand hjemløs i publiceringsmæssig henseende.

¹⁰² Erik Arup: *Udvalgte afhandlinger og anmeldelser II*. Kbh. 1977, s. 155. Med indledning af Aksel E. Christensen.

¹⁰³ Smst. s. 152.

¹⁰⁴ Smst. s. 158.

¹⁰⁵ Udat. avisudklip fra *Politiken*. Desuden *Fyns Venstreblad* 9/12 1926 og *Folkeskolen* nr. 52, 30/12 1926. Alle udklip i sign. VIII 1 f, læg: Klagesangen fra 1329.

lidt som de fleste andre politiske mord i verdenshistorien« kunne forandre »de politiske begivenheders naturlige gang«,¹⁰⁶ en vurdering nyere forskning ikke synes at kunne bekræfte.¹⁰⁷

I tidsrummet 1864-1918 stod det tilbageblevne Danmarks eksistens som selvstændig stat på spil. Polen fandtes ikke på landkortet i det 19. århundrede. Alle danske politikere og folk med indflydelse måtte tage vidtgående hensyn til Tyskland.¹⁰⁸

Arup bekæmpede nationalismen, fordi han heri så en krigsfare: »Nationalisme kalder vi den afart af den naturlige, medfødte fædrelandskærlighed, der er bestemt ved en levende bevidsthed om modsætningsforholdet til et andet folk, hvilken efter omstændighederne kan stige til en blandet følelse af had, foragt, skjult beundring og frygt. Nationalismen er siden 14. aarh. blevet udformet til en mægtig drivkraft i al europæisk politik«. ¹⁰⁹

Sådan så Arups meningsfæller også på spørgsmålet. I sin anmeldelse af Danmarkshistorien i *Social-Demokraten* glædede Albert Olsen sig over, at »Krigshistorien« og de »store« begivenheder, der var blevet pisket ind i de fleste gennem en række umulige danmarkshistorier, hos Arup var blevet »skubbet ud i den Baggrund, hvor de med Rette hører hjemme«. Olsen sluttede med et ønske om, at skolebøgerne snarligt måtte blive revideret efter Arups synspunkter: »Som Skolebøgerne er nu giver de Lærere, som ønsker det, Adgang til mere eller mindre skjult chauvinistisk Agitation«. ¹¹⁰ Anmelderen i det kommunistiske *Arbejderbladet*, efter al sandsynlighed Ernst Christiansen, begyndte sin anmeldelse på tilsvarende måde: »En af de Maader, hvorpaa den kapitalistiske Stats Skoler forgifter den opvoksende Slægt, er en fuldstændig falsk og heltigennem nationalistisk og militaristisk Gengivelse af Danmarks Historie«. ¹¹¹

Problemet var, at Arups modstandere trak grænsen mellem »den naturlige, medfødte fædrelandskærlighed« og »nationalismen« anderledes end han. I den danske opinion skabtes i perioden 1864-1920 begrebet »tyskerkursen« for en politik eller synspunkter, der oplevedes

¹⁰⁶ DH II, s. 93.

¹⁰⁷ Jfr. Anders Bøgh: Niels Ebbesen – igen. Siden Saxo, årg. 9 nr. 3, 1992, s. 35-40.

¹⁰⁸ Carsten Due-Nielsen har dog i: Estrups sikkerhedspolitik. Et forsøg på en rehabilitering. Festskrift til Niels Thomsen. Kbh. 1990, s. 23-40, argumenteret for, at Højres forsvarspolitik ikke var så tysk-orienteret som almindeligvis antaget af historikerne, især Troels Fink, men sigtede på og faktisk også sikrede Danmark en vis handlefrihed dels ved bygningen af Københavns sø- og landbefæstning, dels ved at holde muligheden for alliance med en eller flere af stormagterne åben.

¹⁰⁹ DH II, s. 80.

¹¹⁰ Social-Demokratens kronik 24/9 1925.

¹¹¹ Arbejderbladet 9/4 1926. Anmeldelsen var signeret e-n.

som overdreven ængstelighed eller skrabad for Tyskland: »Tyskerkursen havde ikke dækning i en bestemt organisation. Man kunne knap angive, hvilke personligheder der faldt ind under betegnelsen, som tog kritisk sigte paa udtalelser, der følte for vidtgående i imødekommenhed over for Tyskland. Tyskerkursen angav en tankeretning, der følte så selvudslettende, at det var nationalt undergravende«. ¹¹²

Nordslesvigs genforening med Danmark i 1920 blev af konservative kredse set som et nederlag for Det radikale Venstres forsvars- og udenrigspolitiske synspunkter før og under 1. verdenskrig. Ifølge konservativ opfattelse havde de radikale undervurderet betydningen af et stærkt dansk forsvar og stormagternes afbalancering af hinanden. De radikale mente, at tysk-orientering og dygtigt radikalt diplomati havde reddet landet. Denne radikale linie sætter Arup fortsat sin lid til i april 1939. Meget tyder på, at spændingen i 1930'erne mellem de radikale historikere også skyldtes et forskelligt syn på det sønderjyske spørgsmål. Arup oplevede sine antagonisters som »nationale«, hvad der for ham var blevet synonymt med »tyskfjendtligt«. ¹¹³

¹¹² Bjørn Svensson: Tyskerkursen. Viborg 1983, s. 17.

¹¹³ Jfr. udtalelser af Arup indlagt i ovennævnte chartek, »Udkast« (sign. VII 3): Optegnelse, benævnt »Tal«, skrevet i forbindelse med udsendelse af Statistisk Departements årbog for 1934: »Hvilken styrkelse af dansk folketal gav den lykkelige genforening 1920 os? Kun 164000 mennesker, der 1930 var vokset til 170.000 ... Disse 5% [af Danmarks samlede befolkning] volder imidlertid paa adskillige maader dansk statsliv betydeligt besvær ... Det er paa tide, at nordslesvigerne forstaar, at de ikke mere er et af den nationale danske gud særligt udvalgte folkelement; men ganske simpelt en faatallig 5% holdig provinsbefolkning i det danske folk«. – Brev af 17/7 1937 til højskoleforstander J.Th. Arnfred, Askov. Denne havde i en tale karakteriseret danskerne som »nederlagets folk«. Rigsarkivar Axel Linvald stemplede efterfølgende dette som udtryk for en klynkende historieopfattelse. Arups brevlyder: »Hr. højskoleforstander Arnfred. Jeg synes dog, at jeg vil meddele Dem, at jeg igaar sendte følgende udtalelse til »Politiken«: Den »klynkende historieopfattelse« af Danmarks fortid er et udtryk, som engang i forrige aarhundrede blev formet af Johannes Steenstrup, for at han dermed kunde brændemærke sine radikale medforskere i Danmarks historie. Det er en cliche, som forlængst er udbrugt i alle tænkende kredse ... Naar rigsarkivaren nu i 1937 har villet genopvarme den er det for – naa ja, for at aflægge vidnesbyrd om, hvilken rigtigt nationalt tænkende dansk mand han selv er«. Over brevet har Arup skrevet: »Sendt til [Vald.] Koppel, der vilde have rettet sætningen om Linvald, hvorefter jeg trak det hele tilbage. E. A.«. – Brev til Linvald i anledning af, at denne til Politiken 25/6 1938 havde udtalt, at eleverne samlede sig om Erslev, hvor det drejede sig om historiefagets problemer og anliggender: »Ja dær samlede I jer allesammen om ham, fordi det var bevillingerne fra Carlsbergfondet, det gjaldt, og saa vil I have, at vi andre skal tro, at det var om hans historiske forskning, I samlede jer. Nej saa aldeles ikke, hvad I samlede jer om i forskning, alle I ... som Friis, Munch, H.V. Clausen, Mackeprang, P. Lauridsen og Dem selv, var alene Sønderjyderiet, det vil sige hadet til Tyskland hvor meget man saa søger at skjule det. Men vor fremtid er genoptagelsen af tilslutning til Tyskland og de 20000 syd for grænsen maa faa ordre om at holde kæft og blive tyskere. Kan vi holde grænsen fra 1920 maa vi være glade til«. Med Arups påskrift: »2/8 1938. Udkast, ikke afsendt«.

Holdningerne i Danmark til nazismen var komplicerede. Konservati-ve og radikale kunne ud fra modsatte ideologiske ståsteder havne i mere eller mindre kompromitterende situationer. Harald Nielsen ønskede et stærkt Tyskland til forsvar mod kommunismen. I offentligheden var han en død mand efter krigen, fordi han 1942 og 1944, mens nazisternes jødeudryddelser fandt sted, udsendte to antisemitiske bøger.¹¹⁴ Arups konservative professorkollega Knud Fabricius skrev 1938 et anbefalende forord til Ejnar Vaabens nazistiske Danmarkshistorie.¹¹⁵

Erik Scavenius var Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige, statsminister 10. november 1942 til 29. august 1943, formelt til 5. maj 1945.

Mellem den unge Erik Arup og Scavenius, »der begge hyldede de samme radikale anskuelse«, opstod snart, omkring 1909 ved Scavenius' ansættelse som kontorchef i Udenrigsministeriet, hvor Arup allerede var ansat som arkivar, »et venskabeligt forhold«. Scavenius kom i denne periode meget i Arups hjem.¹¹⁶ Under forelæsningen hos Curt Weibull på Göteborgs Högskola februar 1933 om *Den danske Regerings Forhandlinger og Beslutninger 5. August 1914* omtalte Arup Scavenius som »den store gennemfører af Danmarks aktive og praktiske neutralitetspolitik gennem alle verdenskrigens aar overfor alle angreb fra danske mænd paa denne den danske regerings neutralitetspolitik«, og Scavenius og forsvarsminister P. Munch som »de kyndigste og bedst orienterede ledere af dansk politik«. ¹¹⁷ I dagbladsindlægget fra april 1939 seks år senere er Arups vurdering af Scavenius uforandret positiv. Det var Danmarks held ved 1. verdenskrigs udbrud at have »en ung og moderne indstillet« udenrigsminister, der forstod, at engelsk hjælp var udelukket, og derfor førte en i det hele »tyskvenlig« udenrigspolitik på trods af hele det danske folks tysk fjendtlige holdning.¹¹⁸

I Arups arkiv ligger tre breve og et telegram fra Scavenius. Det sidste af

¹¹⁴ Europas Fremtid (1942) og Europas Ødelæggelse (1944).

¹¹⁵ John T. Lauridsen: 'Nu gjalder Luren'. Fortiden i DNSAP'S tjeneste, Fund og Forskning bd. 32. Kbh. 1993, s. 172 med note 66.

¹¹⁶ Sjøqvist 1973 I, s. 49.

¹¹⁷ HT bd. 91,2 1991, s. 422f.

¹¹⁸ Sammenhold herimod Due-Nielsen 1985, s. 12: »Viewed in retrospect and in comparison with other neutral countries, Denmark's position seems perhaps to have been determined by the interests of the great powers rather than by the technical skill of Danish diplomacy.«

de tre breve, fra 1942, er vidnesbyrd om, at Arup dette år har rettet henvendelse til den daværende udenrigsminister.¹¹⁹

Til Arups 70-årsdag 22/11 1946 sendte Scavenius Arup det nævnte telegram. Teksten lyder i sin helhed: »Hjertelige Ønsker om et lykkeligt Otium«. Erik Arup, født 1876, døde 1951. Erik Scavenius, født 1877, 11 år senere, 1962.

¹¹⁹ De tre breve (sign. I 2 og I 4 g) er maskinskrevne. Det ældste er skrevet på den danske legations brevpapir, dateret Stockholm 5. april 1922 og indeholder en anmodning om hjælp vedr. en privat historisk forespørgsel. Underskriften lyder: »Mange Hilsener. Deres hengivne Erik Scavenius«. – Det 2. brev er dateret Stockholm 7. marts 1928 og består af en 4 sider lang indgående kommentar til Arups artikel David og Hall. Krisen i Danmarks historie 1863: »Deres Forsøg i retrospektiv Tankelæsning er meget interessant og tankevækkende, og jeg haaber, at denne Metode maa finde videre Anvendelse paa det øvrige Stof fra den dansk-tyske Strid, hvor saa meget synes uforklarligt, naar man bedømmer det forstandsmæssigt,): fra et udenrigsp. Synsp. ...«. Underskriften lyder: »Med venlig Hilsen. Deres hengivne Erik Scavenius«. – Det 3. brev er skrevet på Udenrigsministeriets brevpapir (journalnr. P.J.I.J. Nr. 36.Y. 239/42), dateret København, den 14. juli 1942, og lyder i sin helhed: »Kære Hr. Professor Erik Arup. Under Henviisning til Deres Skrivelse af 3. d. M. vil jeg gerne meddele, at Udenrigsministeriet har taget Sagen angaaende Indrejsetilladelse hertil for Professor Dr.phil. Lauritz Weibull op til Behandling under Fremhævelse af alle de i Skrivelsen anførte Argumenter for Andragendets Imødekommen, men desværre uden at det er lykkedes at opnaa den paagældende Tilladelse. Deres hengivne Erik Scavenius«. »Kære« og »Deres hengivne Erik Scavenius« med blæk og Scavenius' egen hånd. Arup forlod arbejdet med Diplomatarium Danicum i 1937 efter uoverensstemmelse med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab om udgivelsesprincipper. Som gisning kan fremsættes den antagelse, at Sprog- og Litteraturselskabet – hvis administrator, Lis Jacobsen, var datter af Marcus Rubin – og Lauritz Weibull har ment, at et brev fra Erik Arup til Scavenius ville veje tungere end fra dem selv.

SUMMARY

Erik Arup's View of Denmark's Defense

Denmark's war with Prussia and Austria in 1864 resulted in its loss of the Duchies of Schleswig, Holstein and Lauenburg, in all, a third of its territory and two-fifths of its population. From 1872 to 1901 political life in what was left of the realm was dominated by the struggle over the introduction of parliamentarism between The Left, a liberalist-leaning farmer party, and The Right, the party of the industrial and rural elite. During that protracted constitutional struggle the question of national defense came to play a decisive role. In the 1870s the Right government reinforced the sea defenses of Copenhagen, and in the 1880s and 1890s massive fortifications on the landside of the capital were constructed as a precaution against German attack. The Left, on the other hand, was less preoccupied with the question of defense and took a decidedly jaundiced view of the Copenhagen fortifications. Yet when the party at last came to power in 1901, it evinced a more positive interest in defense policy, with the result that in 1905 its social liberal wing split off and formed the Radical Left Party on a basic platform of disarmament and antimilitarism.

Erik Arup (1876-1951), central figure among Danish historians of the first half of the twentieth century, enthusiastically espoused the ideas of the Radical Left Party from the very start. Arup's renown hinges especially on his controversial, antitraditionalist *History of Denmark*. The first volume, taking developments to 1282, appeared in 1925, followed by Vol. 2 (1282-1624) in 1932; a third volume, ending with 1664, was published posthumously in 1955.

The present article analyses, to begin with, the critical reaction to this work in the conservative press, which, with undisguised allusions to the contemporary situation, found the author's views on war and the military dangerous to the nation's existence, in particular in relation to Germany. Nor was there much praise to be found for his treatment of the subject in the professional reviews.

In 1941 *Politiken*, a leading Copenhagen newspaper associated with the Radical Left Party, published a book by Arup commemorating the birth of Viggo Hørup (1841-1902), an innate antimilitarist politician and the ideological father of the Radical Left. Hørup's as well as Arup's antimilitarism looked peculiarly dubious, to say the least, since by then Denmark, having offered little more than symbolic resistance, was already occupied by Nazi Germany. Tracing the reaction of the press to Arup's book, the article notes the remarkably unexpected skepticism accorded Hørup's ideas on disarmament by Sigurd Thomsen, the editor of *The Social Democrat*. The paper was the main organ of the Social Democratic Party, which had governed the country in coalition with the Radical Left from 1929 to 1940. Together they had drastically reduced the strength of the military through defense legislation in 1932 and again in 1937, thereby definitively eliminating any notion of a military struggle for national existence.

From 1914 to 1916 Arup served as chief cabinet secretary and secretary of the State Council under the Radical Left government of C. Th. Zahle (1866-1946). Arup's position afforded him the opportunity to follow at close range the negotiations of the Danish government around the time of the outbreak of World War I and, in particular, the government's decision on 5 August 1914,

under pressure from Germany, to mine The Great Belt, in a move to block British warships from entering the Baltic. Denmark remained neutral throughout the war, thanks in part to German as well as British restraint and the mobilisation of a considerable Danish military force, and in part to the flexible policy of neutrality, deftly practiced in Germany's favour, by the foreign minister, Erik Scavenius. The article analyses Arup's views of these events, highly coloured by his party commitment, as he presented them in a lecture given at the University of Gothenburg in February 1933.

The present study, moreover, divulges a hitherto unknown article, found in Arup's recently opened private archives, written by him in April 1939 for publication in a newspaper but never published. Faced by the danger from Nazi Germany in the last years of the thirties, conservative circles were bent on pressing the government to implement a military build-up and to explore the possibility of a defense alliance with Sweden and Norway. Key figures in these circles included prominent engineers, such as Knud Højgaard (1878-1968) and the influential shipowner, A. P. Møller (1876-1965). They even went so far as to consider installing a government devoid of parliamentary support. Arup's article proffers a forceful refutation of these views, advocating, quite to the contrary, further disarmament. At the same time Arup discloses an astonishingly favourable view of Germany and its territorial expansion – just a few months before the outbreak of World War II.

In so doing Arup aligned himself with the Radical Left politician, Erik Scavenius (1877-1962), with whom he first became acquainted around 1909. Scavenius was twice Denmark's foreign minister: from 1913 to 1920, thus during World War I, and again, during World War II, from 8 July 1940. Under pressure from the German occupation force he was appointed Prime Minister on 10 November 1942 and retained the post until 29 August 1943, when the entire government resigned in the wake of widespread popular strikes in protest against the government's policy of cooperation with the occupation authorities.

Finally, the article casts new light on Arup's professional standing among historians of the interwar period. The profession was deeply split not only between conservatives and social liberals, but also among social liberals themselves. After the dominantly Danish part of Schleswig had been reunited with Denmark in 1920, thanks to the victory of the Western Powers in World War I and the ensuing referenda in Northern and Central Schleswig, Arup began in the thirties to worry that the 1920 border was in jeopardy. To avert the danger Arup held that the Danish minority south of the border should quietly submit to being Germanized.

Translated by Michael Wolfe